

SKOLPORTENS NUMRERADE ARTIKELSERIE
FÖR UNDERVISNING, LÄRANDE OCH LEDARSKAP

ATT BYGGA RELATIONER PÅ DISTANS

En studie om social närvaro
i vuxenutbildningens
distansundervisning

FÖRFATTARE:

Elin Bååth
Sara Thorlund

SKOLPORTEN

LEDA & LÄRA

5/2022

SAMMANFATTNING

DISTANSUNDERVISNINGEN PÅ VUXENUTBILDNINGEN har kritiserats av bland annat Skolin-spektionen för att vara opersonlig och mekaniserad. Samtidigt visar tidigare forskning att social närvaro, det vill säga den relationella aspekten av lärande i distansundervisning, är betydelsefull både för måluppfyllelse och för att minska frekvensen av studieavbrott. Mot bakgrund av detta har vi medvetet arrangerat vår undervisning för att öka den sociala närvaron, och därefter genomfört intervjuer med elever. Syftet med studien är att öka kunskapen om betydelsen av social närvaro i distansundervisning utifrån följande frågeställningar: Hur upplever eleverna den sociala närvaron och avståndet i en distansundervisningssituation där förutsättningarna särskilt arrangerats för att öka den sociala närvaron? Vilken betydelse tillskriver elever relationen mellan lärare och elev i distansundervisning? Vilka faktorer uppfattar elever påverkar den sociala närvaron positivt i distansundervisning? Resultatet visar att respondenterna upplever att den sociala närvaron handlar mer om lärarens förhållningssätt än fysisk närhet eller avstånd, men att läraren måste ta ett mer aktivt ansvar för att den sociala närvaron ska uppstå på distans än i klassrum. Respondenterna uttrycker vidare att den sociala närvaron är viktig för lärandet och för viljan att prestera. Faktorer som beskrivs som viktiga för den sociala närvaron är bland annat att läraren genomför individuella synkrona videosamtal, är personlig och informell med eleverna, samt tar aktivt ansvar för att ta och upprätthålla kontakt.

Elin Bååth är gymnasielärare i svenska och förstelärare inom digital kompetens på Vuxenutbildningen Gotland. E-post: elin.baath@gotland.se

Sara Thorslund är gymnasielärare i naturkunskap och speciallärare på Vuxenutbildningen Gotland. E-post: sara.thorslund@gotland.se

Denna artikel har den 11 november 2021 accepterats för publicering i Skolportens numrerade artikelserie för utvecklingsarbete i skolan. Artikeln har granskats av en forskare som ingår i Skolportens granskargrupp.

Fri kopieringsrätt i ickekommersiellt syfte för kompetensutveckling eller undervisning i skolan och förskolan under förutsättning att författarens namn och artikelns titel anges, samt källa: Skolportens artikelserie. I övrigt gäller copyright för författaren och Skolporten AB gemensamt.

Denna artikel är publicerad i Skolportens artikelserie Leda & Lära:
www.skolporten.se/forskning/utveckling/

Aktuella Författaranvisningar & Skrivregler:
www.skolporten.se/forskning/skolutveckling/skolportens-utvecklingsartiklar/

Vill du också skriva en utvecklingsartikel? Mejla till redaktionen@skolporten.se

INNEHÅLL

INLEDNING	7
------------------------	---

SYFTE, METOD OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	9
Metod	9

RESULTAT	11
Elevernas upplevelser av närvaro och avstånd vid distansundervisning	11
Betydelsen av relationen mellan lärare och elev för eleverna	12
Faktorer som eleverna upplever kan stärka den sociala närvaron	12

DISKUSSION	15
-------------------------	----

SLUTSATSER OCH PRAKTISKA IMPLIKATIONER	17
---	----

REFERENSLISTA	19
----------------------------	----

INLEDNING

VUXENUTBILDNINGEN MÅLGRUPP ÄR heterogen, och i läroplanen fastslås det att utbildningen ska ta hänsyn till individuella behov som att kombinera studier och arbete, samt att "vuxenutbildningen ska sträva efter flexibla lösningar när det gäller organisation, arbetsätt och arbetsformer med utgångspunkt i individens behov och förutsättningar." (Skolverket 2012). Ett sätt att möta detta behov av flexibilitet har kommit att bli distansundervisning, och allt fler studerande inom vuxenutbildningen genomför sina studier i denna form (Färlin 2015).

Distansundervisningen har många fördelar. Den är flexibel i tid och rum vilket är viktigt för vuxenstuderande som har jobb och familj, eller av olika anledningar har behov av ett snabbare eller långsammare studietempo. Materialet i distansundervisningen är dessutom tillgängligt om och om igen, vilket möjliggör repetition för studerande som har behov av det. Slutligen kan distansundervisningen vara en möjlighet för personer med social fobi eller annan psykisk ohälsa att slippa påfrestande sociala situationer.

Men samtidigt som distansundervisningen har så många möjligheter finns det en stor mängd distansstuderande som aldrig fullföljer sina studier, och distansundervisningen på vuxenutbildningen har fått kritik av bland annat av Skolinspektionen. Denna kritik handlar till stor del om bristande kontakt mellan lärare och elever, där feedback ofta är standardiserad och elever och lärare förblir ansiktslösa och anonyma inför varandra. Elever vittnar om svårigheter att få hjälp både med ämnet och med studierna i allmänhet, och undervisningen beskrivs ofta som mekaniserad och opersonlig (Skolinspektionen 2019).

Samtidigt som traditionell distansundervisning beskrivs ha en opersonlig och mekaniserad form, utmanar forskare allt mer denna beskrivning av distansundervisning. Song, Kim och Park (2018) kritiserar exempelvis idén om distansundervisning som en ren överföring av kunskap genom tekniska hjälpmedel, och beskriver den istället som en fråga om kommu-

nikation mellan lärare och elev. En vetenskaplig modell som just beskriver betydelsen av kommunikation, interaktion och relationer för lärprocesser på distans är "Community of Inquiry" – fritt översatt en "undersökande gemenskap", det vill säga en trygg och öppen struktur för lärande. För att denna gemenskap ska kunna skapas krävs det enligt modellen tre typer av närvaro: lärarnärvaro, kognitiv närvaro och social närvaro. Lärarnärvaro handlar om hur läraren undervisar, strukturerar och handleder i utbildningen. Kognitiv närvaro handlar om studentens möjlighet att ta till sig kursens innehåll och tillämpa det, exempelvis i samarbete med andra (Cleveland-Innes, Garrison & Vaughan 2019). Social närvaro handlar om den relationella aspekten av lärande – upplevelsen av att någon är socialt närvarande i ens liv, trots att hen inte är fysiskt närvarande (Kim, Song & Lou 2016). I vår studie fokuserar vi på social närvaro eftersom det är inom detta område som vuxenutbildningens distansundervisning fått särskild kritik.

En stark social närvaro har inte bara visat sig ha en positiv effekt på relationen mellan lärare och elev, utan även på måluppfyllelsen (Kim, Song & Lou 2016), och det har framkommit ett signifikant samband mellan social närvaro och fullföljda studier (Cleveland-Innes, Garrison & Vaughan 2019). Betydelsen av den sociala närvaron är alltså inte enbart social utan handlar först och främst om att skapa en miljö som är bjuder in till diskussion, ifrågasättande och utrymme för elevers egna idéer (Cleveland-Innes, Garrison & Vaughan 2019).

En viktig faktor för känslan av social närvaro är att deltagare och lärare framträder som verkliga människor socialt och känslomässigt, vilket visat sig ha en stor betydelse för känslan av trygghet och tillit, och därmed villigheten hos deltagare att delta i dialog (Shearer & Park 2019). Det finns flera sätt på vilka läraren kan humanisera sig själv, det vill säga framstå som en person och inte bara en opersonlig online-identitet; exempelvis att dela med sig av information från sitt

liv, visa sina känslor, attityder och intressen, visa ett foto på sig själv, eller kommunicera synkront via video (Christen, Kelly & Fall 2015). Just detta att dela med sig av information från sitt liv beskrivs som särskilt viktigt av Song, Kim och Park (2018). Ytterligare betydelsefulla faktorer för den sociala närvaron kan vara att kalla eleverna vid namn, ta initiativ till kommunikation, svara snabbt på meddelanden samt referera till personlig information eleverna delat med sig av (Kim, Song & Lou 2016). Shearer och Park (2019) menar vidare att social närvaro kan beskrivas genom två nyckelaspekter: intimitet och omedelbarhet. Intimitet skapas genom fysisk kommunikation, såsom ögonkontakt och leenden. Omedelbarhet handlar om känslan av kamratskap, vilket skulle kunna ställas i motsats till en känsla av kylighet.

Relationen mellan elev och lärare är särskilt betydelsefull i början av en kurs eller utbildning. I sin "Five Stage Model" beskriver Gilly Salmon (2013) vikten av att elever i distansundervisning guidas in i lärmiljön och lärprocessen steg för steg, från en nära kontakt med läraren mot större och större elevautonomi. De första stegen i Salmons modell handlar inte alls om kunskapsproduktion, utan om att skapa

en välkomnande, trygg och motiverande social miljö. Salmon menar att många skyndar förbi dessa steg för att komma till själva kursinnehållet, men att det är helt avgörande för senare måluppfyllelse att lägga den här grunden i en lärmiljö där det inte finns fysiska möten. Salmon poängterar också att det inte räcker att ha kännedom om den andres onlineidentitet, utan att man även behöver få del av dennes "hopes, aspirations, goals and dreams" (2013:25).

På Vuxenutbildningen Gotland ökar antalet distansstuderande, och samtidigt ser vi hur den bristande sociala närvaro som Skolinspektionen beskriver kan leda till avhopp och studiemisslyckande. En grupp lärare på skolan har mot bakgrund av detta deltagit i Ifousprogrammet *Digitala lärmiljöer – likvärdig utbildning med fjärr- och distansundervisning* under ett antal år, ett program som sker i samverkan mellan Ifous forskare, och åtta skolhuvudmän. Inom ramen för programmet har vi arbetat metodiskt med att stärka just den sociala närvaron i vår egen undervisning, med utgångspunkt i befintlig forskning. I denna studie undersöker vi upplevelserna av denna undervisning ur ett elevperspektiv.

SYFTE, METOD OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

SYFTET MED DENNA studie är att öka kunskapen om betydelsen av social närvaro i distansundervisning. Detta gör vi genom att besvara följande frågeställningar:

- ★ Hur upplever eleverna den sociala närvaron och avståndet i en distansundervisningssituation där förutsättningarna särskilt arrangerats för att öka den social närvaron?
- ★ Vilken betydelse tillskriver elever relationen mellan lärare och elev i distansundervisning?
- ★ Vilka faktorer uppfattar elever påverkar den sociala närvaron positivt i distansundervisning?

METOD

MED UTGÅNGSPUNKT i tidigare forskning kring social närvaro har vi har utformat vår egen distansundervisning för att öka den sociala närvaron. De interventioner vi genomfört i vår undervisning består av följande:

- ★ **Kommunikationsvägar.** Kommunikationen med eleverna har skett både synkront och asynkront. Med synkron kommunikation avses den som sker omedelbart mellan parterna, exempelvis via videosamtal i Teams. Både lärare och elever har då befunnit sig i sina hem (i motsats till så kallad fjärrundervisning där eleverna befinner sig i skollokaler). Asynkron kommunikation är istället fördröjd, som exempelvis i mail, meddelanden och videoföreläsningar. Undervisningen har genomförts både i helgrupp och individuellt i form av samtal.
- ★ **Introduktion.** Varje elev har vid kursstart haft ett individuellt synkront introduktionssamtal med sin lärare via video. Läraren har inte bara presenterat sig själv som lärare utan också som person, och eleverna har getts möjlighet att göra detsamma, samt att prata om sina förväntningar, rädslor och mål.
- ★ **Humanisering.** I videosamtal och videoföreläsningar har lärarna visat sina ansikten samt situerat sig i den fysiska miljö de befunnit sig i, det vill säga låtit platsen vara synlig samt kommenterat miljön när tillfälle getts.
- ★ **Tillgänglighet och kontakt.** Lärarna har medvetet strävat efter att svara snabbt på meddelanden, men framför allt aktivt ta kontakt med elever som inte dyker på synkrona videolektioner. Lärarna har använt sig av ett system för veckovis kontakt med eleverna

så ingen kan falla mellan stolarna. Systemet bygger på att de elever som inte deltagit på veckans synkrona lektioner uppmanas att skicka in en kort lägesrapport, och de som inte gör det blir kontaktade enskilt av läraren.

För att besvara våra forskningsfrågor har vi genomfört halvstrukturerade intervjuer med ett antal elever. Urvalet av respondenter i denna studie har gjorts bland våra egna elever eftersom vår avsikt är att undersöka elevernas upplevelser av just de interventioner vi genomfört, i relation till annan undervisning de tagit del av. Variabler som kön, ålder osv. analyseras inte i denna studie och har därför inte använts som underlag i urvalet. De respondenter som svarade snabbast på förfrågan om deltagande var helt enkelt de som fick delta. Samtliga respondenter i studien har avidentifierats och informerats om studiens förutsättningar, samt undertecknat informativt samtycke. Genom hela studien har Vetenskapsrådets riktlinjer för *God forskningssed* (2017) tagits i beaktning. Intervjuerna har analyserats genom en tematisk innehållsanalys. Vi har använt metoderna öppen samt selektiv kodning vilket innebär att vi först tematiserat materialet spontant utifrån de mönster som framkommer i intervjuerna vid en första genomläsning. Därefter har vi gått igenom materialet utifrån ett selektivt perspektiv med utgångspunkt i våra interventioner, samt nyckelord från tidigare forskning kring social närvaro (Ahrne & Svensson 2015).

METODDISKUSSION

ATT ANVÄNDA KVALITATIVA metoder, såsom intervjuer, medför att generaliserbarheten av resultaten är begränsad. De resultat som presenteras säger i första hand någonting om förhållandena i just den kontext de framkommit i (Ahrne & Svensson 2015). Efter-

som vi gjort ett bekvämlighetsurval av respondenter är dessa inte representativa för elever i allmänhet utan speglar förhållandena i en specifik undervisningssituation. De är inte heller representativa för sin studiegrupp som helhet. Gruppen elever är heterogen och deltagarna har många olika erfarenheter av undervisning. Samtliga respondenter i studien har erfarenhet av klassrumsundervisning sedan tidigare, men erfarenheterna av traditionell distansundervisning skiljer sig åt. Ytterligare en aspekt av urvalet som bör tas i beaktning är att vi valde ut de elever som först anmälde intresse för deltagande i studien. Detta kan tänkas spegla en grupp elever som redan har en högre nivå av deltagande än genomsnittet, samt har en positiv inställning till studierna. Slutligen kan det faktum att det är våra egna studenter som deltar i studien medföra att deras svar är färgade av den maktrelation som våra respektive roller medför. För att motverka detta har var och en av oss intervjuat den andres studenter, och vi har hållit namnen på dessa studenter anonyma för varandra.

I den selektiva delen av kodningen i analysprocessen har vi aktivt sökt efter likheter eller skillnader i vårt material i relation till tidigare forskning. Detta innebär att sorteringen riskerar att styras åt en redan förutbestämd riktning. Ahrne & Svensson (2015) menar dock att vi aldrig kan förhålla oss till materialet på ett helt öppet och objektivt sätt eftersom vår blick alltid styrs av våra kunskaper om tidigare forskning och teorier, oavsett om vi vill eller inte. Att synliggöra dessa teorier är därför ett sätt att skapa transparens runt denna process. Med vetskapen om hur vår blick styrs av förväntningar i analysprocessen har vi även varit särskilt noggranna med att även ge utrymme åt resultat som avviker från mönstren eller från det förväntade.

RESULTAT

I DET FÖLJANDE presenteras resultatet av den tematiska analysen av respondenternas svar på våra intervjufrågor kring upplevelser av relationer mellan lärare och elev i distansundervisning. Respondenterna har deltagit i distansundervisning som särskilt arrangerats för att stärka den sociala närvaron. Samtliga respondenter har även erfarenhet av klassrumsundervisning, och flera

av dem har även erfarenhet av traditionell distansundervisning, det vill säga undervisning där det är ett minimum av kontakt mellan lärare och elev och kurserna är mer mekaniserade. Under intervjuerna kom respondenterna att lyfta fram jämförande perspektiv mellan den särskilt arrangerade distansundervisningen, och andra former av undervisning de deltagit i.

ELEVERNAS UPPLEVELSER AV NÄRVARO OCH AVSTÅND VID DISTANSUNDERVISNING

UR ANALYSEN FRAMKOMMER det att respondenternas upplevelser av den sociala närvaron eller avståndet spänner mellan att känna sin lärare väl och att inte känna hen alls, oavsett undervisningsform. En respondent formulerade det såhär: "Det beror sig helt på lärare för det finns lärare som kan kännas långt borta även om de står i ett klassrum." Det framkommer dock ur analysen att avståndet generellt upplevdes som större på distans än i klassrum. Respondenterna beskrev att klassrumsundervisningen bjuder in till mer interaktion, och att det är lättare att ställa frågor. På distans upplever de dessutom att det inte finns samma utrymme för flexibilitet, bland annat för att användningen av Power Point inte inbjuder till frågor och diskussion i lika hög utsträckning som användning av en whiteboard. På distans ser man inte heller hur läraren rör sig eller uttrycker sig fysiskt. En respondent ansåg även att det är viktigt att läraren ser elevens ansikte så att läraren kan avkoda när eleven inte förstår, men respondenten uttryckte samtidigt att hen själv inte är bekväm med att ha kameran på i den synkrona distansundervisningen.

Det tekniska formatet på distans medför enligt flera respondenter per automatik ett större avstånd. En av respondenterna beskrev det såhär: "Jag måste

trycka på mikrofonen och jag vet att exakt alla koncentrerar sig just på mig när jag säger något i distans medan om jag gör det i klassrummet så är det inte lika mycket fokus på mig." Vidare framkom det att respondenter upplever att de mer tar upp gruppens tid när de pratar i videosamtal än i klassrum – det finns en känsla av tidspress och att det inte finns utrymme att gå utanför det planerade. Det blir lätt en tryckt stämning på distans, man pratar inte lika mycket om personliga saker och det är lätt att som elev dra sig tillbaka. Det är svårare att läsa sociala koder och signaler och blir oftare tyst i gruppen.

Samtidigt uttryckte flera respondenter att det ibland faktiskt tvärtom uppstår en ökad social närhet på distans, tack vare möjligheten att prata med läraren individuellt via videosamtal. Denna möjlighet förekom inte i den traditionella distansundervisning respondenterna deltagit i, utan var en intervention som genomfördes i den särskilt arrangerade distansundervisningen. En respondent beskriver det såhär: "För mig är det här det bästa av två världar. Man har en lärare men kan jobba på egen hand."

BETYDELSEN AV RELATIONEN MELLAN LÄRARE OCH ELEV FÖR ELEVERNA

DET FRAMKOMMER UR analysen att relationen mellan lärare och elev påverkar många olika delar av elevernas studier. En respondent uppgav att hen vid ett tillfälle avbrutit sina studier inom traditionell distansundervisning just på grund av det som hen upplevde som dålig kontakt med läraren. Samtliga respondenter beskrev att relationen till läraren är viktig för känslan av trygghet, tillit och förtroende vid distansundervisning. Med en stark relation till läraren vågade respondenterna beskriva sina svårigheter, livssituation och behov, samt be om hjälp och ställa frågor. En respondent beskrev det som att hen vågade blotta sig och trampa in på nya områden där hen inte redan var kunnig eller erfaren. Ytterligare en respondent beskrev att en stark relation till läraren fick hen att må bra, och gå från spänd och orolig till upprymd. Hen beskrev också att studietillvaron kändes mindre ensam.

Relationen mellan lärare och elev har enligt respondenterna också betydelse för lärandet och förståelsen för ämnet. Det handlar dels om att förstå varje enskilds lärares sätt att resonera och förklara, samt om att veta vad läraren vill ha av eleverna. En respondent sa att ”det tar ju lite av en relation för att kunna läsa en annan”. Analysen visar vidare att en stark relation leder till en upplevelse av bättre och roligare

undervisning och en känsla av att hänga med mer. En respondent framhöll även vikten av att känna till lärarens relation till ämnet och hans erfarenheter av det utanför lärarrollen, vilket gav ökat förtroende för lärarens kompetens. Att ha en god relation till läraren beskrevs av en annan respondent som att elev och lärare jobbar tillsammans, och att läraren fungerar som ett bollplank som man löser problem tillsammans med.

Enligt respondenterna är det inte bara betydelsefullt att eleven känner läraren, utan också att läraren känner eleverna – att läraren ser elevernas olikheter och förstår hur de fungerar och resonerar och därmed kan anpassa sin undervisning därefter. Respondenterna menade också att genom att läraren känner eleverna blir bedömningar mer rättvisa. En annan respondent uttryckte vidare att genom att läraren känner eleverna skapas en känsla av att läraren har ett personligt engagemang för varje enskild elev. Hen beskrev det på följande sätt:

Jag får nästan lite dåligt samvete om jag halkar efter eller sådär. Och det kan ju vara både för- och nackdelar för det gör att jag känner att jag måste prestera mer än om jag inte hade en så personlig kontakt med min lärare.

FAKTORER SOM ELEVERNA UPPLEVER KAN STÄRKA DEN SOCIALA NÄRVARON

I ANALYSEN FRAMKOMMER ett antal faktorer som kan stärka den sociala närvaron mellan lärare och elev. En grundförutsättning som beskrevs av en respondent är att det är viktigt att läraren inte bara fortsätter som om undervisningen skedde i klassrum – att undervisningen måste anpassas till distansformatet och att det kräver att läraren gör aktiva ansträngningar för att skapa relationer.

En annan viktig framgångsfaktor för att stärka den sociala närvaron är enligt respondenterna att läraren aktivt tar och upprätthåller kontakt med eleverna. En respondent uppgav att hen hade en lärare inom tra-

ditionell distansundervisning som hen beskrev som ”bortblåst” – kommunikationen var mycket kortfattad eller uteblev helt. Detta hade starkt negativ inverkan på respondentens studier och hen beskrev det som att ”hade jag varit en annan typ av person, då hade jag nog gett upp”. De positiva exempel på social närvaro respondenterna beskrev i den särskilt arrangerade distansundervisningen präglades däremot av att läraren var tillgänglig – även utanför kontorstid – svarade snabbt på meddelanden, samt tog och upprätthöll kontinuerlig kontakt, vilket också var en av de aktiva interventioner som genomförts i under-

visningen. En respondent sa: "Hon pushar en hela tiden ifall man nu skulle börja tappa lite så tappar man inte utan fortsätter kriga på". Flera respondenter beskrev betydelsen av att läraren aktivt uppmuntrar till interaktion och frågor – nästan till och med tvingar till det.

Ytterligare en framgångsfaktor för att stärka den sociala närvaron är enligt respondenterna att som lärare visa att man är en människa. En respondent beskrev det som att läraren i den särskilt arrangerade undervisningen visade att "jag är människa" och inte bara en yttlig person med ansikte". Denna upplevelse kunde enligt respondenterna stärkas genom att läraren syntes i bild på video, både synkront i form av videosamtal och asynkront i form av förinspelade videolektioner. Respondenterna beskrev också att upplevelsen av att lärarna i den särskilt arrangerade distansundervisningen var verkliga personer stärktes genom att de relaterade ämnet till sina egna erfarenheter, delade med sig av sig själv och var sig själv, samt använde ett mindre formellt språk. Förutom att läraren visar att hen är en person, är det enligt respondenterna viktigt *hur* hen är som person, det vill säga vilket socialt förhållningssätt lärare har i mötet med eleverna. De sociala faktorer i den särskilt arrangerade undervisningen som i analysen framkommer som betydelsefulla är att läraren uppfattas som engagerad, glad, social, öppen, ödmjuk och uppmuntrar elevinitiativ.

Slutligen framkommer det i analysen att det är viktigt för relationen mellan lärare och elev att eleverna upplever att de är sedda av läraren – att denne bryr sig om dem och deras mående, och tror på dem. Respondenterna uttryckte att det är viktigt att det finns utrymme för att prata med läraren om annat än studierna, som exempelvis mående. En viktig faktor för att möjliggöra detta är enligt respondenterna individuell kontakt mellan lärare och elev. En respondent sa om den särskilt arrangerade distansundervisningen: "Jag tror att på ett sätt får man ut mer nu på distans jämfört med klassrum, för man får prata mer med läraren själv. Dessutom på lektioner på Teams kan man skriva vid sidan av till läraren." Flera respondenter uppgav även att det faktum att det fanns möjlighet att presentera sig själv i en skriftlig introduktionsuppgift, samt att introduktionen till kursen i den särskilt arrangerade distansundervisningen skett individuellt, lade en grund för en god relation med läraren. En respondent beskrev det såhär:

Vi hade en introduktion som var mellan två, som var mellan läraren och eleven bara en i taget och där blev det ett mycket bättre möte för där kunde ju jag som elev tala tillbaka och se läraren och hon såg mig på ett annat sätt, vilket gjorde att det blev ja en bättre personlig kontakt och en bättre introduktion än vad jag till och med upplevde i klassrum tidigare.

DISKUSSION

I RESULTATET FRAMKOMMER det att respondenterna upplever att distansundervisning per definition innebär att ett visst avstånd uppstår, och att detta i första hand beror på tekniken. Respondenterna betonar betydelsen av att kunna läsa varandras kroppsspråk, vilket också Shearer och Park (2019) menar är en del av den nyckelaspekt av social närvaro som de kallar ”intimitet”. I resultatet framkommer det dock att denna intimitet inte kunde uppstå fullt ut i den särskilt arrangerade distansundervisningen, eftersom flera respondenter uttrycker att de inte är bekväma med att ha kameran på under synkrona videolektioner.

Det finns dock en form i vilken eleverna tycks vara trygga nog att ha videon på och tala spontant, och det är i de *individuella synkrona videosamtalen*. I resultatet framkommer det att dessa samtal inte bara upplevs som minskande avståndet, utan flera respondenter framhåller att det till och med kunde få den sociala närvaron att upplevas starkare än i klassrum. Vid ett individuellt synkront videosamtal behöver eleven inte ta sig till skolan, vilket kan öka chansen att genomföra samtalet, speciellt för elever med dåligt mående eller känslor av misslyckande. Ytterligare en aspekt av distanssamtalen är att eleven befinner sig i en miljö som kan upplevas som tryggare och mer privat. Den institutionella känslan kan tänkas utebli och upplevelsen av att verkligen vara ensam med läraren skulle kunna kännas starkare. Slutligen kan även formen för dessa samtal tänkas humanisera både lärare och elev för varandra, genom att båda befinner sig i sin hemmiljö. De tre beskrivna aspekterna av ett individuellt synkront videosamtal kan kopplas till Gilly Salmons (2013) teori om att bygga upp distansundervisning i flera steg och då just börja i relationsskapande.

Resultaten visar att det är betydelsefullt för respondenterna att inte bara att känna läraren, utan kanske ännu mer att vara känd av läraren, det vill säga att vara sedd och hörd. En respondent beskriver att det relationskontrakt uppstår som stärker motivatio-

nen att fortsätta studierna – att man känner att man har ett socialt ansvar gentemot den andre att inte ge upp. Detta resultat överrensstämmer med tidigare forskning som visar att social närvaro har en signifikant positiv påverkan på minskning av avhopp (Cleveland-Innes, Garrison & Vaughan 2019).

I intervjuerna är begreppet trygghet frekvent förekommande, och framstår som en nyckelfaktor för lärande. Resultaten visar att trygghet inte bara är något man som lärare behöver tänka på i arbetet med yngre elever. Lärande är per definition att ge sig ut på områden som är okända och att prova sig fram där man inte redan är kunnig kan ge en känsla av otrygghet. Modellen ”Community of Inquiry” betonar vikten av att skapa en utforskande gemenskap där deltagarna tillsammans trampar in på lärandets nya marker, och då också är villiga att ta risker och blotta sig (Cleveland-Innes, Garrison & Vaughan 2019). Som en av respondenterna beskrev det blir läraren ett bollplank som man löser problem tillsammans med, snarare än en auktoritetsfigur som besitter de rätta svaren.

Bland de faktorer som kan stärka den sociala närvaron som framkommer i resultatet kan en påfallande stor del även sägas vara relevanta i klassrumsundervisning. Att läraren bjuder på sig själv, lär känna eleverna, tror på dem, lyssnar till dem och aktivt tar kontakt och stöttar när de håller på att tappa greppet är egentligen en ganska allmän beskrivning av vad det innebär att vara lärare i de flesta klassrum. Men som Skolinspektionen (2019) visat tycks detta förhållningssätt sällan vara normen i vuxenutbildningens distansundervisning. I resultatet framkommer det att den sociala närvaron ofta uppstår mer automatiskt i klassrum. En förklaring till att den sociala närvaron ej uppstår vid distansundervisning kan vara att det finns en rad tekniska hinder. Till viss del verkar respondenterna uppfatta dessa hinder som oöverkomliga, men det framkommer också att distansläraren behöver ta ett mer aktivt ansvar för att den sociala närvaron ska uppstå.

Samtidigt framkommer det i resultatet att klassrumsundervisning inte på något sätt är en garanti för att social närvaro uppstår. Avstånd och närvaro är mer än bara fysisk närvaro – det är också ett förhållningssätt. En respondent uttrycker det som att ”det beror på person” och i resultatet beskrivs detta förhållningssätt generellt som personlighetsdrag hos läraren, såsom ”engagerad, glad, social, öppen, ödmjuk”. Shearer och Park (2019) använder begreppen kamratskap och kylighet för att fånga vad det är som ökar eller minskar social närvaro. I den särskilt arrangerade undervisningssituationen har vi aktivt sökt humanisera oss som lärare, exempelvis genom att alltid ha kameran på, samt att presentera oss som personer och inte bara som lärare. Men fångar detta verkligen djupet av de förhållningssätt som respondenterna beskriver? Vad innebär det att vara öppen och social, som eleverna beskriver oss som lärare? Och i vilken mån är det ett uttryck för oss som personer, och i vilken mån är det ett resultat av att vi genom våra studier av social närvaro förstått betydelsen av att dela med sig av sig själv och spegla den andre, och mer eller mindre medvetet implementerar det i vår undervisning? Här framträder ett område som skulle behöva utforskas ytterligare inom distansundervisning. I resultatet av vår studie framkommer det ändå några konkreta faktorer som tycks påverka humanisering och därigenom social närvaro positivt: att synas i bild på video, att använda ett mindre formellt språk, samt dela med sig av information om sig själv och sina erfarenheter av ämnet. Detta resultat väcker frågan om vilka krav som egentligen kan ställas på lärare – ingår det i uppdraget att vara engagerad, social och öppen?

Vikten av att läraren i distansundervisning tar ett aktivt ansvar för att skapa social närvaro har redan betonats. Här beskriver respondenterna en tydlig skillnad mellan den särskilt arrangerade distansutbildningen och traditionell distansutbildning, där det till och med finns exempel på avbrott i studierna just på grund av bristande kontakt från läraren. Detta kan bero på att distansutbildning traditionellt har betraktats som en mekanisk överföring av kunskap, snarare än en relationell praktik. Till detta kan man lägga det faktum att detta handlar om vuxna elever, och att lärare på vuxenutbildningen har ett betydligt mindre formellt socialt ansvar än på ungdomsgymnasiet. Det kan också tänkas finnas en föreställning om att vuxna elever bör kunna ta större eget ansvar för att själva ta och upprätthålla kontakt än barn och ungdomar. De vuxna respondenterna i studien framhåller tvärtom betydelsen av att läraren aktivt tar kontakt, ”pushar” och nästar tvingar fram interaktion. Respondenterna betonar även hur viktigt det är för dem att läraren öppnar upp för kontakt kring andra ämnen än bara studierna, exempelvis elevernas mående, vilket kanske traditionellt inte anses vara ett ansvar som ligger på en lärare i vuxenutbildningen.

SLUTSATSER OCH PRAKTISKA IMPLIKATIONER

VAD KAN MAN som undervisande distanslärare i vuxenutbildningen ta med sig från denna studie? I metoddiskussionen har vi redan framhållit att resultatens generaliserbarhet är små, och studien lämnar många frågor obesvarade, vilket öppnar för vidare forskning. Mot bakgrund av den tidigare forskningen tycks ändå några punkter framträda som fruktbara för lärare att ta fasta på för att öka den sociala närvaron i distansundervisning:

- ★ Läraren genomför individuella synkrona videosamtal, särskilt i kursens inledning
- ★ Läraren syns i bild i video (både synkront och asynkront)
- ★ Läraren delar med sig av personlig (som inte behöver vara privat) information om sig själv och sin relation till ämnet
- ★ Läraren undviker att använda formellt språk
- ★ Läraren bjuder in till samtal om mer än bara studierna
- ★ Läraren visar att hen känner eleven
- ★ Läraren tar aktivt ansvar för att ta och upprätthålla kontakt

REFERENSLISTA

- ★ Ahrne, G. & Svensson, P. (red.) (2015). *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber.
- ★ Christen, S., Kelly, S., Fall, L. och Snuder, L-G. (2015). Exploring Business Students Communicative Needs: Social Presence in Effective Online Instruction. *The Journal of Research in Business Education*, 57(1), pp. 31–46.
- ★ Cleveland-Innes, M., Garrison, D. R., och Vaughan, N. (2019) The Community of Inquiry Theoretical Framework: Implications for Distance Education and Beyond. M. G. Moore (Red.), *Handbook of Distance Education*. Fourth Edition. (s. 67–78). New York: Routledge.
- ★ Färlin (2015). Allt fler studerar på privat komvux. *Skolvärlden* 2015-06-23 [2020-12-07]
- ★ Hilli, Charlotta & Åkerfeldt, Anna (2020) Redesigning distance courses to support social and teaching presence in adult and upper secondary education. *Education in the North*, 27(2) pp. 38–55. Aberdeen: University of Aberdeen.
- ★ Kim, J., Song, H., och Lou, W. (2016). Broadening the understanding of social presence: Implications and contributions to the mediated communication and online education. *Computers in Behavior*, 65, pp. 672–679. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.07.009>
- ★ Salmon, G. (2013) *E-Tivities – The key to Active Online Learning*. Second edition. New York: Routledge
- ★ Shearer, R. L & Park, E. (2019). Theory to practice in instructional design. M. G. Moore (Red.), *Handbook of Distance Education*. Fourth Edition. (s. 251–267). New York: Routledge.
- ★ Skolinspektionen (2019) *Kommunal vuxenutbildning på gymnasial nivå – Granskning av huvudmäns och rektors arbete för flexibilitet och individanpassning*.
- ★ Skolverket (2012) *Läroplan för vuxenutbildningen*.
- ★ Song, H., Kim, J. och Park, N. (2018). I Know My Professor: Teacher Self-Disclosure in Online Education and a Mediating Role of Social Presence. *International Journal of Human-Computer Interaction* 35(6), pp. 448–455. doi: <https://doi.org/10.1080/10447318.2018.1455126>
- ★ Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet. <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2017-08-29-god-forskningssed.html>

SKOLPORTEN